

Piotr Zbróg

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9512-4027>

e-mail: zbrog@interia.pl

Wybór formy rodzaju gramatycznego orzeczenia przy podmiocie szeregowym we współczesnej polszczyźnie

The choice of grammatical gender of the predicate matching
the composite subject in contemporary Polish

Abstrakt

Dostosowanie formy orzeczenia pod względem rodzaju gramatycznego do szeregu przy składni *ad sensum* stanowi jeden z zasadniczych problemów opisu składniowego w zdaniach polskich. Istnieje kilka kluczowych determinantów tego, czy orzeczenie wystąpi w rodzaju męskoosobowym czy w niemęskoosobowym, por. *Kobieta i mężczyzna poszli do kina; Kobieta i pies bawili się / bawiły się na polu; Dziecko i kobieta uratowali się / uratowały się z pożaru*. W artykule podjęto próbę scharakteryzowania co najmniej trzech głównych typów akomodacji składniowej pomiędzy szeregiem a orzeczeniem w zdaniach wyekscerpowanych ze współczesnego materiału empirycznego. Na podstawie analizy kontekstów ustalono m.in., że przy niektórych szeregach orzeczenie zazwyczaj jest męskoosobowe (np. gdy w szeregu znalazł się rzeczownik męski osobowy), przy innych zaś niemęskoosobowe (np. gdy szereg tworzyły rzeczowniki jednorodzajowe nijakie lub żeńskie nieosobowe). Wariantywny wybór formy rodzaju orzeczenia następował przy szeregach złożonych z rzeczownika żeńskiego osobowego i dowolnego innego rzeczownika. W każdym wypadku pojawiały się mniej lub bardziej liczne odstępstwa od ustalonych reguł.

Słowa kluczowe: podmiot szeregowy, orzeczenie, akomodacja składniowa, rodzaj gramatyczny

Abstract

Adapting the form of the predicate in terms of grammatical gender to the composite (compound) subject in *ad sensum* syntax is one of the fundamental problems of syntactic description in Polish sentences. There are several key determinants of whether the predicate will be in the masculine or non-masculine gender, cf. *Kobieta i mężczyzna poszli do kina; Kobieta i pies bawili się / bawiły się na polu; Dziecko i kobieta uratowali się / uratowały się z pożaru*. The article attempts to characterize at least three main types of syntactic alignment between the composite subject and its predicate in sentences excerpted from contemporary empirical material. Based on the analysis of contexts, it was established that with some composite subjects the predicate is usually masculine (e.g. when

the subject includes a masculine personal noun), while in others it is non-masculine (e.g. when the subject consists of single-gender neuter nouns or feminine impersonal nouns). Different variants of the predicate form appear with composite subjects made of a feminine personal noun and any other noun. In each case, there were more or less numerous exceptions to the established rules.

Keywords: composite subject, predicate, syntactic accommodation, grammatical gender

Wstęp

Przedmiotem zainteresowania w artykule uczyniono kwestię uzgodnienia rodzaju gramatycznego orzeczenia czasownikowego przy szeregach w funkcji podmiotu w zdaniach typu: *Jacek i Basia przyszli; Kuna i lis walczyły o zdobycie; Kobieta i dziecko siedzieli / siedziały przy stole; Dzieci i młodzież bawili się / bawiły się na dworze*. Na potrzeby opracowania wyekscerpowano ok. 10 tys. rekordów z oczekiwanymi frazami (z korpusów językowych, portali internetowych, papierowych wydań prasy), wykorzystując m.in. algorytmy frazowe do przeszukiwania tekstów elektronicznych. Rekordy zawierały szeregi zbudowane co najmniej z trzech jednostek: dwóch członów (reprezentowanych przez rzeczowniki albo ich ekwiwalenty) oraz spójnika współrzędnego lub przecinka spójnikowego, które – jako tzw. podmiot szeregowy – wchodziły w dwustronny związek syntaktyczny z orzeczeniem i odnosiły się do różnych referentów (por. Klemensiewicz 1953; Jodłowski 1976; Kallas 1993; Bobrowski 1998).

W niniejszym opisie wykorzystano ustalenia Ireneusza Bobrowskiego (2024) dotyczące rodzaju gramatycznego rzeczowników, który uwzględnił wprawdzie klasyfikację Witolda Mańczaka (1956), jednak zaproponował powrót do klasycznej koncepcji trzech rodzajów gramatycznych. W odniesieniu do relacji z czasownikami postulował on w ich opisach fleksyjnych w liczbie mnogiej rodzaje **męskoosobowy** i **niemęskoosobowy**. Ponadto w analizie uwzględniono głównie przykłady szeregów złożonych z rzeczowników w liczbie pojedynczej ze względu na wykluczenie potencjalnego dostosowania orzeczenia do jednego z członów w liczbie mnogiej (por. Zbróg 2003; Bobrowski 2024). Tylko w wypadku zdań z rzeczownikiem *dzieci* pojawił się parametr liczby, ale ustalenia w odniesieniu do składni z takimi szeregami stały się jedynie kliszą dla ustaleń zasadniczych.

W wypadku analizowanych przykładów istotne okazało się wskazanie determinantów wyboru jednej z form rodzajowych orzeczenia – **męskoosobowej** lub **niemęskoosobowej** – w sytuacji, gdy uzgodnienie nastąpiło z całym szeregiem jako swoistą sumą gramatycznych wymagań. Determinanty składni orzeczenia z całym szeregiem (*ad sensum*) lub tylko z jednym z jego członów

(*ad formam*) są złożone i wciąż niejednoznaczne, zależą m.in. od szyku podmiotu i orzeczenia, cech semantycznych i gramatycznych członów szeregu, typu wskaźnika zespolenia.

Przykładem sumowania cech są wyrażenia z różnorodzajowymi rzeczownikami, mającymi jako samodzielne człony odmienne wymagania co do rodzaju, np.: *Jacek* (rodzaj męski, liczba pojedyncza) i *Basia* (rodzaj żeński, liczba pojedyncza) *poszli* (rodzaj męskoosobowy oraz liczba mnoga jako suma akomodacyjna, wynikająca z oddziaływania całego szeregu na orzeczenie; podobnie: *Dzieci* (rodzaj niemęskoosobowy, liczba mnoga) i *młodzież* (rodzaj żeński, liczba pojedyncza) *bawili się* (rodzaj męskoosobowy, liczba mnoga) (por. Saloni, Świdziński 1985; Kallas 1993; Bobrowski 1998; Zbróg 2003). W związku z takim typem wymagania syntaktycznego uzgodnienie określa się mianem *ad sensum* (por. np. Kallas 1993). Inny typ uzgadniania formy osobowej występuje w wypadku składni *ad formam*, w których orzeczenie dostosowuje się do najbliższego członu szeregu: *Przyszła Basia i Jacek*.

1. Zarys stanu badań nad wyborem rodzaju gramatycznego czasownika przy szeregu w funkcji podmiotowej

W literaturze przedmiotu pojawiały się opisy sposobów dostosowania formy gramatycznej rodzaju orzeczenia do szeregów. W domyśle zazwyczaj uznawano, że powierzchniowa forma stanowiła wynik zastosowania składni realnoznaczeniowej (*ad sensum*) – uzgodnienie z całym szeregiem (a nie formalnogramatycznej – *ad formam* – uzgodnienie z sąsiadem). Badacze wskazywali m.in., że jeśli jeden z członów podmiotu szeregowego był męski osobowy, orzeczenie miało przyjmować taką formę rodzajową (np. Klemensiewicz 1953; Laskowski 1984; Klebanowska 1989; Podracki 1997). Takim obostrzeniem obejmowano zdania z rzeczownikami różnorodzajowymi, gdy jeden z nich wymagał formy męskoosobowej orzeczenia, np.: *Rodzice i młodzież byli zadowoleni* (Doroszewski 1964). Wedle Andrzeja Markowskiego „gdy podmiot tworzą dwa rzeczowniki niemęskoosobowe, ale różnorodzajowe i odnoszące się do desygnatów o różnym statusie w rzeczywistości, należy wówczas raczej stosować męskoosobową formę orzeczenia. Napiшем więc raczej *Dziewczyna i koń ubiegli do stajni*, *Staruszka i kot siedzieli w oknie* niż *Dziewczyna i koń ubiegły do stajni*, *Staruszka i kot siedziaty w oknie*” (Markowski 1978: 58). Barbara Klebanowska podała w tym kontekście przykład: *Dziewczyna i koń zniknęli* (1989: 190). Hanna Jadacka dowodziła: „Jeżeli skład podmiotu jest niejednorodny (np. kobieta lub dziewczynka

i zwierzę rodzaju męskiego) – orzeczenie zaznacza tę niejednorodność poprzez formę męskoosobową, np. *Agnieszka i jej mały piesek co sił biegli do przystanku*” (1993: 478). Roman Laskowski podawał w tym kontekście formę niemęskoosobową: *Dziewczyna i kurczątko patrzyły na siebie* (1984: 148), zaś Jadwiga Zieniukowa (1979: 128) wymieniała tu formy męskoosobowe lub niemęskoosobowe: *Basia i piesek bawili się / bawiły się*. Ponadto znaleźć można przykłady z rzeczownikami nijakimi osobowymi oraz żeńskimi osobowymi typu: *Matka i dziecko kochali się bardzo mocno* (Bobrowski 1998: 132), ale też: *Dwoje dzieci i kobieta uratowali się / uratowały się* (Buttler 1971: 332); z szeregami niezawierającymi rzeczowników żeńskich osobowych, np. *Kot i mysz patrzyły się na siebie* (Laskowski 1984: 148), ale: *Malutkie dziecko i olbrzymi bernardyn stanowili zabawną parę*. Przy szeregach z rzeczownikami nieosobowymi męskimi orzeczenie czasownikowe miało przyjmować rodzaj niemęskoosobowy, np. *Dziewczyna i łódka zbliżały się do siebie* (Laskowski 1984: 148), *Dziecko i jagnię szły* (Bobrowski 1998: 132), ale: *Pies i kot jedli / jadły* (Zieniukowa 1979: 128).

Wnioski z badań własnych pozwoliły w istotnym stopniu zracjonalizować powyższe nieco indywidualne i czasami aprioryczne (o czym jeszcze w dalszej części artykułu) opinie, niepotwierdzone znaczącym materiałem źródłowym, oraz wskazać trzy zasadnicze sposoby dostosowania typu *ad sensum* formy orzeczenia pod względem kategorii rodzaju do szeregów wraz z przykładami odstępstw od zasadniczych reguł.

3. Determinanty męskoosobowych form czasownika

Zwyczaj regularnego wyboru formy męskoosobowej orzeczenia przy szeregach zawierających przynajmniej jeden rzeczownik osobowy rodzaju męskiego obejmował ponad 98% zdań w wyekscerpowanym materiale, por.:

- Piłkarz i sędzia oskarżeni zostali o korupcję (ED1975);
- Treser i koń otrzymali medale (GW1999);
- Premier lub minister mogą zostać poddani inwigilacji (KSRP1999);
- Dziadek czy wnuczka pilnowali mieszkania od rana do wieczora (DP2002);
- Kapitan i część drużyny już się wtedy poddali (F2001).

Orzeczenie męskoosobowe wystąpiło w przebadanym materiale również przy szeregach z zaimkami interpretowanymi jako męskie osobowe, np.:

- Ja i Marta chodziliśmy tam od rana... (BanD);
- Ja i on nie daliśmy sobie rady z posłami (I2023);
- Ja i jego żona nie mieliśmy nic do powiedzenia w tej sprawie (P2002);
- Ty i ja, i nawet najlepsza programistka mogliśmy tylko pomarzyć o nowej branży (ED2019).

W niektórych zdaniach – mniej niż 2% wyekscerpowanego zasobu – orzeczenie przyjmowało formę niemęskoosobową, mimo że członem szeregu był rzeczownik męski osobowy, np.:

- Rada Ministrów, premier i biuro polityczne PZPR podjęły ustalenia w sprawie stworzenia systemu powszechnego poboru tego właśnie podatku (P1984);
- Mama, ojciec i teściowa kupowały jedzenie na zapas za pożyczone pieniądze (ED1996);
- gospodarze ani Legia nie wygrały nawet jednego meczu na wyjeździe (GW2009);
- także obywatel i społeczność wносиły swój wkład w jego rozwój (DudP);
- tylko strach i Małysz, który czekał na rozbiegu, elektryzowały kibiców (PS2009).

Sporadycznie (0,1% zasobu), gdy w szeregu znajdował się rzeczownik męski osobowy, forma orzeczenia uzgadniana była z mnogim niemęskim członem – składnia *ad formam*, por.:

- Znajomi, szkoła, pociechy zostały w Polsce (T1998);
- Sędziowie i służby ochroniarskie uspokoiły piłkarzy (PS2001);
- Juniorzy i młodziczki pokonywały trasę na rowerach (DP1999);
- Zawodnicy Lakersów i inne gwiazdy ligi NBA walczyły o swe pieniądze (GW2007).

Czasowniki w funkcji orzeczenia przyjmowały zasadniczo rodzaj męskoosobowy przy szeregach co najmniej z jednym rzeczownikiem typu PAŃSTWO, WUJOSTWO, SĘDZIOSTWO, czyli wymagających samodzielnie od czasownika takiej formy, por.:

- państwo Kowalscy i ich teściowa zostali w Egipcie (ED1999);
- Hela, nasza babka, oraz wujostwo Nowakowie pisali pamiętniki do samego końca wojny (T1999);
- pani marszałek i państwo posłowie mogą teraz odnieść się tylko do problemów związanych z ustawą (KSRP1999);
- Pani poseł sprawozdawca i państwo z klubów opozycyjnych scharakteryzowali już swoje stanowiska bardzo dokładnie (KSRP2003).

Przy rzeczownikach nieosobowych mogły wystąpić męskoosobowe orzeczenia, gdy:

a) rzeczowniki oznaczały organizacje, przedsiębiorstwa oraz odnosiły się do ich właścicieli albo członków, np.:

- Wykreśleniu z rejestru podlegali: Zakład Kamieniarski W. Pikla w Szydłowcu, Zakład Ślusarski J. Jaworskiego i S. Erbela, sklep I. Hramskiej, sklep T. i K. Krzezińskich, skarżyskie Stempo (SL1990);
- Z kamienicy na czas remontu wyprowadzili się już ZHP oraz MOPR (DP1999);
- PZPD oraz ZSL przestali istnieć krótko po tamtych decyzjach (ED2000);

b) współrzędnikami były rzeczowniki konkretne, realnie odnoszące się do ludzi (można było tu dostrzec zjawisko upersonifikowania członów nieosobowych), np.:

- Podkreślali zgodnie prokuratura i sąd (KSRP1995);
- Policja i prokuratura katowicka spierali się o przebieg zdarzenia (I2016);
- Kierownictwo i Rada Społeczna ŚCO zrezygnowali z płatnego parkingu przy szpitalu (GW 2008);

c) współrzednikami były rzeczowniki – nazwy własne klubów sportowych, utożsamiane z ich zawodnikami (potencjalne upersonifikowanie tych składników szeregów), np.:

- Milan i Inter [piłkarze] nie grali w finale od lat (GW2011);
- Manchester i Liverpool prowadzili w swoich meczach (PS2009);
- Ale Jazz i Lakers [koszykarze – w języku komentatorów sportowych „Jazzmani” i „Lakersi”] przegrywali w tym okresie z młodszymi od siebie (GW2009);

ale w wielu przykładach także: *Arsenal, MC i MU miały szansę na mistrzostwo* (PS2004);

d) współrzednikami były spersonifikowane nazwy własne oraz pospolite, co w efekcie skłaniało to stawiania orzeczenia w formie męskoosobowej, jak gdyby szeregi naśladowały składnię typu *Mężczyzna i kobieta przyszli* (Zbróg 2003), por.:

- Towarzyszyli mu smok wawelski, anioł i lajkonik (P1993);
- Kondor i Tabaluga poleciecieli, potem uciekli do Krainy Śniegu (I2018);
- Filemon i Bonifacy [koty z kreskówki] mieli spać na piecu (I2008);
- W 1954 roku Tom i Jerry [kot i mysz z kreskówki] zadebiutowali na ekranie (I2007);
- Brenda i Whiskers [pies i królik z kreskówki] byli na plaży (I2007);
- Gloria i żyrafa Melman uciekli wspólnie z zoo (GW2008).

W zdaniach przed szeregiem stało niekiedy orzeczenie imienne z męskoosobowym orzecznikiem, co mogło skłaniać do użycia czasownika w identycznej formie ze względu na potencjalną dysharmonię (np. *zwycięzcami były, sponsorami były*), np.:

- Mistrzami Polski byli wówczas KP Japans i Orzeł Skierniewice (ED1988);
- Jego organizatorami byli: WDK, Agencja Apart oraz Teatr Tańca z Kielc (SL1990);
- Sponsorami byli MasterCard i Telecom (I2009);
- Zwycięzcami okazali się Belgia i Holandia (GW2010).

4. Determinanty niemęskoosobowych form rodzaju czasownika przy szeregach z członami w tym samym rodzaju

Przy szeregach złożonych z rzeczowników identycznorodzajowych orzeczenia przyjmowały formę niemęskoosobową, gdy w składzie wyrażenia znalazły się:

a) rzeczowniki męskie zwierzęce, np.:

- Kot i chomik musiały znaleźć nowych właścicieli (DP1999);
- Owca czy koza nie były już w każdym gospodarstwie (I2024);
- Motyl, ptak i pejzaż stanowiły elementy kompozycji (Prz1999);

b) rzeczowniki w rodzaju męskim rzeczownym, np.:

- Piach i kurz uniemożliwiały podróż (I2023);
- Parlament i rząd działały w kohabitacji z prezydentem pod nadzorem czterech mocarstw (I2024);
- Mercedes i golf nie były już na sprzedaż (GW2023);

c) osobowe rzeczowniki w rodzaju żeńskim, także zaimki jako ekwiwalenty takich rzeczowników, np.:

- Matka i córka nie wróciły do domu na czas (ED2024);
- zostałyśmy jedynie ja i ona (I2023);
- I ja, i ona znalazłyśmy się w pokoju profesora same (SE2012);

d) nieosobowe rzeczowniki w rodzaju żeńskim, np.:

- Policja i straż pożarna przybyły za późno (GW2023);
- Obsługa lub ochrona miały pilnować tego interesu (T1999);
- Anglia i Francja grały o wysoką stawkę (I2021);

e) rzeczowniki w rodzaju nijakim, np.:

- złoto i srebro zniżkowały od tygodnia (I2023);
- Okno i nowe pokrycie dachu zostały zdewastowane przez intruzów (I2015);
- młot oraz topór leżały w komórce na ziemniaki (ED2022);
- gdy słaby niemowlę i dziecko na placach miasta (GOP).

5. Wybór rodzaju czasownika przy szeregach różnorodzajowych

Oddzielny zbiór w zgromadzonym materiale stanowiły zdania zawierające szeregi z różnorodzajowymi rzeczownikami niemęskoosobowymi. W literaturze przedmiotu badacze poświęcali im jednostkowo odrębne uwagi. Witold Doroszewski (1964: 237–239) zalecał męskoosobowy czasownik przy szeregu typu *pani i pies*. Roman Laskowski (1984: 162) dowodził, że jedynie osobowy rzeczownik żeński determinuje czasownik w formie męskoosobowej, np. *Dziewczyzna i kajak zbliżali się do siebie, ale: dziewczynka i kurczątka patrzyły na siebie*. W pozostałych wypadkach przy konflikcie rodzajowym, zdaniem Laskowskiego, wybiera się formę niemęskoosobową, np. *Dziecko i kajak zbliżały się do siebie*. Dorota Kopcińska (1997: 65–67) założyła apriorycznie męskoosobowe formy osobowe, gdy współrzędni byli

różnorodzajowe, np. *Futro i leżące na nim dziecko byli charakterystyczni, Pies Janka i mysz biegli korytarzem*. Nie znalazło to jednak potwierdzenia w zgromadzonym materiale.

Można w tym kontekście jeszcze wspomnieć o potencjalnej depersonifikacji rzeczowników żeńskich osobowych, jeśli byłyby one przedmiotem myśli, a nie działającym podmiotem jako czynnikiem determinującym wybór formy niemęskoosobowej orzeczenia, np. *Najważniejsze były dla niego wino kobieta i śpiew* (nie: *byli*) (Łaziński 2007: 78).

Dane empiryczne z badania własnego pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków o formie rodzaju orzeczenia przy szeregach złożonych z różnorodzajowych rzeczowników niemęskoosobowych.

5.1. Jeżeli rzeczowniki były nieżywotne, orzeczenie zazwyczaj stawiano w formie niemęskoosobowej (ok. 98% przykładów), np.:

- Kielce i Radom przestały już dawno konkurować (ED1997);
- Gmina Kraków i ministerstwo będą współpracowały w kwestii szkolnictwa (DP1998);
- Ciężarówka lub pociąg mogły się uzupełniać w transporcie (I2002);
- Tradycyjna klawiatura, **mysz** i monitor zostały zaprojektowane dla dorosłych (DP 2018).

Wyjątkowo np.: *Politechnika Wrocławska i Mercedes zawarli umowę* (I 2024).

5.2. Połączenie w szeregu różnorodzajowych rzeczowników żywotnych skutkowało niemęskoosobową formą orzeczenia (ok. 98% przykładów), np.:

- Łania i jeleni zostały zauważone przez leśników (SL1996);
- Koń albo świnia nie musiały cierpieć głodne (KSRP1997);
- pies, kot lub inne zwierzę domowe powinny być należycie leczone (GW2023);
- pies i kuna patrzyły na siebie niepewnie (DP1998);
- Kogut i kura zostały bez domu na zimę po pożarze (Rz2003);
- kogut i kura towarzyszyły Małgorzacie z placu Starego Miasta prawie aż do Prochowni (Mill);
- Najczęściej kłusowanymi zwierzętami były: jeleni, sarna i dzik, ale zdarzyły się również przypadki skłusowania żubra oraz wilka (WolS);
- W nocy, z 16/17 października, owca i baran zostały rozszarpane (DziP).

Wyjątkowo np.: *W następnej wizji, „w trzecim roku Belszasara”, ukazując się Danielowi walczący ze sobą baran i kozioł* (TyID).

5.3. Rodzaj niemęskoosobowy forma orzeczenia przyjmowała przy szeregu, w którym znalazły się rzeczownik żywotny oraz nieżywotny, por.:

- Aby jednak dzik i lustro spełniły swą magiczną rolę, należy spełnić odpowiednie warunki (GK2003);

- Dopiero gdy koń i kołyska stawały niemal dęba (NowA);
- koń i owies czekały w znajomej stajni koło dworca (AnoN);
- Podpalił stajnię własnej matki, ale krowa i siano były nasze, i do tego nie ubezpieczone (FigP).

5.4. W zdaniach, w których jednym z członów szeregu był rzeczownik żeński osobowy oraz rzeczownik niemęski nieosobowy, wariantywnie pojawiały się formy orzeczenia w rodzaju męskoosobowym (ok. 58% konstrukcji) lub niemęskoosobowym (ok. 42% konstrukcji), np.:

- moja żona i moja rodzina cieszyli się ze spokoju (ED1998);
 - Babcia i rodzeństwo byli bezradni. Czekali na kolejny kontakt z miejsca, w którym się znajdował (KucS);
 - Właścicielka samochodu i kot cudem przeżyli..” – czytałam z niedowierzaniem (KosP);
 - już frunęli nad Wałbrzychem, dziewczynka i koń biegunowy (BatP)
- vs.
- Znajdujące się na pierwszym planie kobieta oraz butelka wody kolońskiej wraz z opakowaniem odznaczają się niezwykłą (SzcP);
 - ta sama żona i praca gwarantowały życiową stabilność i poczucie bezpieczeństwa (GPoz2007).

5.5. Szczególną podgrupę, dość licznie reprezentowaną w zasobie wyekscerpowanych jak na *stricte* indywidualny charakter przykładów, stanowiły zdania z żeńskimi i nijakimi rzeczownikami osobowymi typu *kobieta i dziecko*. Przy składni *ad sensum* forma orzeczenia niemal równolicznie przyjmowała formę męskoosobową, por.:

- Poparzeni zostali zarówno kobieta, jak i dziecko (DP2002);
- Dlatego zadbalismy o to, aby matka i dziecko przebywali ze sobą przez cały czas (DB);
- Kobieta i dziecko czują się bezpieczni (AugI);
- Idź prędko do kościoła i daj na mszę dziękczynną, że twoje dziecko i żona mimo takiej opieki są zdrowi (SE2022)

lub niemęskoosobową, por.:

- Sekcja zwłok potwierdziła, że kobieta i jej dziecko padły ofiarą zabójstwa (JanB);
- Żona Pawła i jego dziecko nie wiedziały, jak wrócić po zdarzeniu (GW2023);
- Dziecko oraz jego matka zostały uduszone (DP2002);
- Dziecko i kobieta z naprzeciwka patrzyły się na wszystko z przerażeniem (I2023);
- i to w przypadkach, kiedy matka i dziecko są zdrowe (KSRP1996).

Swoistą reprezentację tego dualizmu wyboru akomodacyjnego użytkowników polszczyzny stanowiły niemal identyczne przykłady z wariantywnym rodzajem gramatycznym orzeczenia:

- Niech każda kobieta i każde dziecko będą najważniejsi” (GK 2005);
- Matka i dziecko „Niech każda matka i dziecko będą najważniejsze” – to motyw przewodni Światowego Dnia Zdrowia (DP 2005).

Podobne rozłożenie preferencji składniowych obejmowało zdania z szeregiem, w których jeden z członów powyższego typu był pluralny, ale występowało uzgodnienie *ad sensum*, por.:

- Śmierć wtedy poniósł 45-letni Romulad K., a jego dwójka dzieci i żona zostali ranni. (DB2001);

vs.

- Kilka dni po zniknięciu ojca, dzieci i żona podniosły alarm (SE2019);
- Czy dzieci i żona Hioba były złe, że pozwolił, żeby umarły tylko dla jego kapryśnego zakładu z szatanem? (TyID)¹.

5.6. Wariantywność uzgadniania wartości kategorii rodzaju przez orzeczenia widoczna była ponadto w zdaniach zawierających w szeregu jednocześnie rzeczowniki *dzieci* i *młodzież* (lub tylko *młodzież*). Formy męskoosobowe (ok. 59% przykładów), np.:

- dzieci oraz młodzież mogli uzupełniać wykształcenie na kursach (DP1999);
- dzieci i młodzież z Kielce rywalizowali w zawodach łuczniczych (SL2000);
- Aby dzieci i młodzież znaleźli coś wartościowego, muszą się doskonalić (Rz2001);
- Środowym koncertem kierownictwo, dzieci oraz młodzież pragnęli podziękować wszystkim tym (DP2001)

konkurowały w nich z niemęskoosobowymi (ok. 41% przykładów), np.:

- dzieci oraz młodzież wykazały gotowość do pracy poza szkołą (TL1987);
- Zarówno dzieci, jak i młodzież odpoczywały przez całe dwa tygodnie koło Masłowa (ED1995);
- Nasze dzieci i młodzież posiadały wiedzę z zakresu obronności (I2022).

Wahania mógł tu wywołać niejasny status semantyczno-gramatyczny rzeczownika *młodzież*. Formalnie w rodzaju żeńskim, bez liczby mnogiej. Dodatkowo *młodzież* wskazywała na osobowych referentów. Wybór rodzaju gramatycznego orzeczenia przy szeregu z tym rzeczownikiem mógł sprawiać kłopot. Choć formy męskoosobowe wydawałyby się w takich okolicznościach zgodne ze wskazaniem językoznawców (konflikt rodzajowy, jeden z rzeczowników stoi w liczbie pojedynczej), to takie zdania mogły wywołać wrażenie niepoprawnych – wypowiedzenia z formami niemęskoosobowymi zdawały się być może lepsze.

¹ Jednak w wypadku, gdy oba rzeczowniki tego typu były pluralne, orzeczenie niezmienne stało w rodzaju niemęskoosobowym, por.: *Głupi apel, bo od pierwszego dnia te żony i dzieci przychodziły pod zakład* (DB2004); *Matki, żony i dzieci ocierały łzy wzruszenia* (GK2005).

Zakończenie

Na podstawie zgromadzonego materiału, wyekscerpowanego z polskich tekstów papierowych oraz elektronicznych, można przedstawić następujące zasady uzgadniania formy orzeczenia pod względem rodzaju gramatycznego, gdy pomiędzy członami zdania występowało dostosowanie *ad sensum*.

Typ 1. – orzeczenie męskoosobowe

Przy szeregach zawierających rzeczownik męski osobowy (typu *pan*) lub mający wymaganie rodzaju męskoosobowego (typu *państwo*) następuje wybór orzeczenia męskoosobowego, np.:

- Nauczyciel i rada klasowa postanowili zorganizować konkurs (F2004);
- Wujostwo oraz cała jej rodzina zdawali się kłamać w tej sprawie (P2006);
- Na zebranie przybyli dyrektorka oraz miejscowy proboszcz (ED2017).

Typ 2. – orzeczenie niemęskoosobowe

Przy szeregach złożonych z rzeczowników w tym samym rodzaju (typu *dom i kościół, babcia i matka, okno i poddasze*), ale innych niż męskie osobowe, wybiera się orzeczenie niemęskoosobowe, np.:

- Okoń lub karp nie są już tu hodowane (DP1999);
- Dynia i rzepa nadawały się na zupę (I2019);
- Ciotka z Anką spały jeszcze w najlepsze (F2000);
- Okno i koło były z drewna (SE2002).

Także przy szeregach złożonych z różnorodzajowych rzeczowników męskich lub żeńskich nieosobowych oraz nijakich (typu *koło i parasol, pies i kotka, ławka i stół*) orzeczenie występuje w rodzaju niemęskoosobowym, np.:

- Kogut lub kura były przeznaczone na sprzedaż (P2006);
- Na wystawie sklepowej znalazły się książka oraz obraz lokalnego malarza (F2006);
- W parku widoczne były zdobiona huśtawka oraz stół do gry w warcaby (I2024).

Typ 3. – orzeczenie męskoosobowe lub niemęskoosobowe

Przy szeregach złożonych z różnorodzajowych rzeczowników – żeńskiego osobowego i dowolnego niemęskoosobowego (typu *babcia i rodzina, kobieta i kot, kobieta i dziecko*) – orzeczenie przyjmuje formę rodzaju męskoosobowego albo niemęskoosobowego w podobnych proporcjach ilościowych, np.:

- Kobieta i dziecko wybiegli przed samochód (I2016);
- Cała klasa i nauczycielka stali wtedy przed salą (SL1998);
- Babcia i kot bawiły się, gdy wybuchł pożar (I2017);
- Na poddasze wbiegły matka i jej dwuletnie dziecko (F2014).

Mimo dość regularnych uzgodnień składniowych, poświadczonych materiałem badawczym, istniały odstępstwa od powyższych typów dostosowania orzeczenia do szeregów w funkcji podmiotu pod względem rodzaju gramatycznego. Przekonuje to o wciąż niejednorodnym sposobie akomodacji uzgodnień formy orzeczenia z podmiotem szeregowym w polszczyźnie.

Skróty źródeł

- (AnoN) – Andrzej Anonimus: *Nie nadaje się, przecież to jeszcze szczeniak*.
 (AugI) – J. Augustyn: *Integracja seksualna. Przewodnik w poznawaniu i kształtowaniu własnej seksualności*.
 (BatP) – Joanna Bator: *Piaskowa Góra*.
 (DB) – Dziennik Bałtycki.
 (DP) – Dziennik Polski.
 (DziP) – Dziennik Powiatu Bytowskiego.
 (FigP) – Józef Figura: *Pożar*.
 (GK) – Gazeta Krakowska.
 (GOP) – *Głos Ojca Pio*.
 (GPoz) – Gazeta Poznańska.
 (JanB) – Katarzyna Janiszewska: *Była taka zamysłona*.
 (KSRP1995) – *Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia 29.11.1995, 2 kadencja, 66 posiedzenie, 1 dzień*. Warszawa 1995.
 (KSRP1996) – *Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia 29.08.1996, 2 kadencja, 87 posiedzenie, 2 dzień*. Warszawa 1996.
 (KSRP1997) – *Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia 24.06.1997, 2 kadencja, 110 posiedzenie, 1 dzień*. Warszawa 1998.
 (KucS) – Elwira Kucharska: *Siła przyciągania, czyli polskie losy*.
 (MilI) – Stanisław Milewski: *Intymne życie niegdyśszej Warszawy*.
 (NowA) – Tadeusz Nowak: *A jak królem, a jak katem będziesz*.
 (SzcP) – Ewa Szczęsna: *Poetyka reklamy*.
 (TylD) – Witold Tyloch: *Dzieje ksiąg Starego Testamentu: szkice z krytyki biblijnej*.
 (WolS) – Bożena Wolska: *Sezon na świerki*.
 Za: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <http://nkjp.pl/>

Inne

ED – Echo Dnia; F – Fakt; I – Internet; GP – Gazeta Polska; GW – Gazeta Wyborcza; P – Polityka; PS – Przegląd Sportowy; SE – Super Express; SL – Słowo Ludu; T – Trybuna; TL – Trybuna Ludu

Literatura

- Bobrowski I. (1998): *Gramatyka opisowa języka polskiego*. T. II. Kielce.
 Bobrowski I. (2024): *Rodzaj w gramatyce polskiej. Interpretacja składniowa*. Kraków.
 Buttler D. (1971): *Składnia*. [W:] D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz: *Kultura języka polskiego*. Warszawa, s. 301–448.

- Doroszewski W. (1964): *O kulturę słowa*. Warszawa.
- Jadacka H. (1993): *Związki składniowe*. [W:] *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny nie tylko dla młodzieży*. Red. A. Markowski. Warszawa.
- Jodłowski S. (1976): *Podstawy składni polskiej*. Warszawa.
- Kallas K. (1993): *Składnia współczesnych polskich konstrukcji współrzędnych*. Toruń.
- Klebanowska B. (1989): *O związkach składniowych między wyrazami*. [W:] B. Klebanowska, W. Kocharński, A. Markowski: *O dobrej i złej polszczyźnie*. Warszawa.
- Klemensiewicz Z. (1953): *Zarys składni polskiej*. Warszawa.
- Kopcińska D. (1997): *Strukturalny opis składniowy zdań z podmiotem-mianownikiem we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa.
- Laskowski R. (1984): *Fleksja*. [W:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*. Red. R. Grzegorzewski, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, s. 151–224.
- Łaziński M. (2007): *Wino, kobieta i śpiew. Podmiot złożony osobowo-rzeczowy w polszczyźnie*. „Biuletyn PTJ” LXIII, s. 73–80.
- Markowski A. (1978): *Poprawność gramatyczna*. [W:] *Kultura języka polskiego*. Red. M. Szymczak. Warszawa.
- Podracki J. (1997): *Składnia polska. Książka dla nauczycieli, studentów i uczniów*. Warszawa.
- Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R.L., Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.) (2012): *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa.
- Saloni Z., Świdziński M. (1985): *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa.
- Zbróg P. (2003): *Dyskusyjne problemy akomodacji morfologicznych w opisie generatywnym*. Kielce.
- Zieniukowa J. (1979): *Składnia zgody w zdaniach z podmiotem szeregowym we współczesnej polszczyźnie*. „Slavia Occidentalis”. T. 36, s. 65–79.

